

Тема 7. (Лекція 4) Історія української літературної мови.

План

1. Українська національна мова від найдавніших часів до кінця XVIII століття.
2. Формування української літературної мови у XIX столітті.
3. Українська мова в період бездержавності: історія лінгвоциду.
4. Розвиток української мови в умовах незалежності України.

Література до теми:

1. Бабенко О. Хрещення Київської Русі: історичні, культурологічні та лінгвістичні аспекти. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Випуск 34. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. С.10–13.
2. Баденкова В. Роль старослов'янської мови у формуванні української літературної мови. *Актуальні питання розвитку української мови у науковій ретроспекції та перспективі : матеріали круглого столу до Дня української писемності та мови ; [за заг. ред. Н. В. Коч]. – Миколаїв : МНУ, 2012. С. 25–27.*
3. Баденкова В. Історія української літературної мови: навч. посібн. для студ. ВНЗ. Миколаїв, 2017. 148 с.
4. Історія українського правопису XVI – XX століття: хрестоматія. *Проект «Наукова книжка»*. Київ: Наукова думка, 2004. 582 с.
5. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. *Історія української мови : хрестоматія*. Київ, 1996.
6. Найрулін А. Ретроспективний огляд української літературної мови (жива розмовна українська мова як джерело мови книжно-писемної). *Слов'яни: історія, мова, культура : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Т.1. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. С. 81 – 84.*
7. Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–15.
8. Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX –XX століття. *Персонал*. 2006. № 11. С. 40–46. (початок); № 12. С. 36–42. (закінч.)
9. Панько Т. І. До проблеми формування й уніфікації української мови. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 42–50.
10. Півторак Г. Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен. *Мовознавство: науково-теоретичний журнал*. 2008. № 2–3. С. 13–23.
11. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : Наукова думка, 1993. 200 с.
12. Полюга Л. Деформоване висвітлення історії української літературної мови в часи радянського тоталітаризму. *Другий Міжнар. конгр. українців : доп. і повідомл. Мовознавство*. Львів, 1993. С. 36–41.
13. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005.

399 с.

14. Фельчак О. Питання походження української мови в мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Лінгвістика*. № 1 (22). 2011. С.76– 87.

15. Хваткова С., Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців ХІХ–ХХ століть. *Персонал*. 2006. № 11. С. 40–45.

16. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

17. Цвілюк С. А. Духовний код нації (з історії української мови і писемності) : іст.-лінгв. етюди. Одеса : Друк, 2007. 397 с.

18. Ющук І. П. Про походження української мови. *Мова наша українська : статті, виступи, роздуми*. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2003. С. 9–34.

19. Яковенко О. Етапи становлення української писемності : наукова подорож: (до Дня української писемності). *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. № 27 (вересень). С. 30 – 38.

20. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с.

1. Українська національна мова від найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття.

Найдавніша українська мова – санскрит. Вона побутувала в усній і писемній формі й не була принесена з іншої країни, а утворилася безпосередньо на території України й поширилась на інші континенти – на захід, північ і схід. Однак, не маємо даних про рівень освіченості населення – відомо лише, що писемні пам'ятки, які збереглися до нашого часу й були знайдені, писали і зберігали волхви. Паралельно існувала ще одна знакова система – символіка у сфері декоративно-прикладного мистецтва, збережена й передана у спадок кровним нащадкам по материнській лінії. Проте цю систему називати безпосередньо мовою ми не можемо, оскільки ці знаки не відображали писемність, а лише деякі його піктографічні елементи, малюнки, розписи.

Як санскрит виник на території України? Відомо, що на території сучасної України в давнину жили індоарійці, тобто індійські племена, частина з яких у ІІ тисячолітті нашої ери вирушила до Індії, а частина залишилась, взявши участь в етногенезі балтійських і слов'янських народів, серед них і українського. Величезна подібність між мовою індоарійської культури, культового дійства й жерців-брахманів – санскритом і балтійськими та слов'янськими мовами свідчить про найтісніші контакти цих народів у минулому. Подібність простежується не лише в основному лексичному фонді санскриту й цих мов, а у граматичній будові, тотожності численних префіксів, суфіксів, часток, наявності відмінків і відмінкових закінчень, кличної форми тощо.

Спільні лексичні елементи сучасної української мови й санскриту:

Родинна спорідненість: тата – тато; мата, матер – мати, матір; нана –

нення; дада – дід; пардада – прадід; девар – дівер; бграта – брат; свастрі – сестра, свасур – свекор; суну – син та ін.;

Займенники: ту – ти, сваям – сам, свій – свій, тваї – твої, маї – мій, катара – котрий, татсама – той самий, анья – інший, та – та, тат – той, то – те.

Числівники: аді – один, дві – два, трі – три, чатура – чотири, панча – п'ять, даса – десять, шата – сто, убга – обидва, багута – багато, багутера – багатеро, двітій – другий, трітій – третій, шаштха – шостий, двішата трідаша чатварі – двісті тридцять чотири (про істот);

Частини тіла: наса – ніс, анкха – око, бгру – брова, оштха – уста, гріва – шия, пада – п'ята, хаста – кисть, мурдга – обличчя (морда), паршва – перса, стана – стан, груди;

Прикметники: пурна – повний, паріпурна – переповнений, діргха – довгий, крішна – гарний (красний), прія – приємний, сваччха – свіжий, нава – новий, юва – юний, сукха – сухий, танга – тугий, нанга – нагий, віхваліт – схвильований, швета – світлий, уткріта – відкритий;

Іменники: уда – вода, муша – миша, шула – шило, манса – м'ясо, дгама – дім, ніша – ніч, тама – тьма, авіка – вівця, біджа – зерно (збіжжя), пхена – піна, дгвані – дзвін, набга – небо, набгаса – небеса, кута – куток, самбгар – собор, раса – роса, двара – двері, гірі – гора, ватар – вітер, гіма – зима, юшіка – юшка, чашака – чашка, коша – кіт, плавана – плавання, парівартана – переміна (перевертання);

Дієслова: смаяті – сміятися, рудаті – ридати, бгаяті – боятися, плаваті – плавати, кагаті – казати, наштаті – нищити, бгагаті – бігати, ліп'яті – ліпити, лубг'яті – любити, будг'яті – будити, джіті – жити, чуматі – цілувати (цьомати), піті – пити, джняті – знати, падаті – падати;

Службові слова: хат – геть (гаття), атаг – отожд, тада – тоді, праті – проти, ну – ну, на – ні, то – то.

На рівні словосполучення: мадгумакхі (мадгу – мед, макхі – муха) – медова муха (бджола).

На рівні речення (побудова речення, порядок слів): дехі ме агні – дай мені вогню.

Після занепаду української автентичної писемності (українського санскриту), об'єднання племен в єдину державу Київську Русь, а згодом (з 988 року) і взагалі суцільної заборони рідної віри, символіки, обрядів тощо, в лінгвістичну систему входить нова абетка – «подарована» Русі болгарськими просвітителами Кирилом і Мефодієм на замовлення Візантії, а з нею й нова мова – старослов'янська, так звана давньоруська. Це вперше в Україні викликало конфлікт між живою розмовною мовою і книжною. Відтак, розмовна мова надалі побутує в діалектній формі, а книжна – в літературній аж до 1798 року (довгих 810 років), до початку сучасної української літературної мови. Однак, маючи у своєму складі багато різних племен з різною культурою, мовою, звичаями та й з різним походженням, Київська Русь мала лише два варіанти: або унормувати усі галузі суспільного життя під єдине для всіх правило, або дозволити кожному окремому народу бути автономним, що зрештою призвело б до швидкого роздроблення князівств і

втрати державності. Історія свідчить, що обидва варіанти призводили до розпаду Київської Русі і це було неминуче, як і в кожній імперії – усі союзи зазнають краху, коли їхні ідеї вичерпуються, а на їхній основі утворюються нові – з новими ідеями.

Отже, національна мова складається з двох самостійних гілок: спільної для всієї національної літературної мови, що відшліфована майстрами художнього слова, і народної мови, що відчутно відрізняється в різних діалектних ареалах. В епоху середньовіччя в ролі літературної мови могла виступати не тільки своя, але й зовсім чужа мова, як, наприклад, латинська в народів Середньої та Західної Європи. Історія народно-діалектного мовлення складалася зовсім по-іншому. Воно розвивалося за своїми внутрішніми законами і майже не залежало від державного чи релігійного життя суспільства, оскільки саме в народному мовленні виникли ті специфічні фонетичні, граматичні й лексичні риси, що стали характерними особливостями української мови.

Іван Ющук виводить безпосередню спільність української й індоєвропейської мов, проте не згадує про санскрит, а вказує, що наша українська нація і мова почала формуватися з IV століття, коли був утворений Антський союз слов'янських племен. Дослідник назбирав 13 тисяч слів української мови слов'янського походження, які повністю або частково звучанням і значенням співпадають зі словами верхньолужицької, чеської, словенської, сербської і хорватської мов, території яких не межують з Україною. Вони увійшли до «Словника української мови VI століття».

Отже, власне праслов'янська мова проіснувала до III ст. н.е. Потім надійшов період пізньопраслов'янської мови і початок ранньої епохи існування ранніх слов'янських мов (IV-V ст./ X-XI ст.). Перший свідок існування праукраїнської мови- верхньолужицька мова. (Слід підкреслити, що й давній прапрапор Верхньої Лужицьких слов'ян був синьо-жовтим).

Пліній (79 р.) і Птолемей (170 р.) згадують сербів біля Меотиди й адигів-зихів. Виходить, предки українців і серболужичів були сусідами 1800 років тому на Азові і за часи Великого переселення народів пройшли звідти довгий шлях на захід до Сербії й Лужичини, зберігши мовні риси, спільні з мовою давніх сусідів – праукраїнською.

Другий свідок існування праукраїнської мови – полабська мова. Полабська мова, інакше – мова древ'ян на Лабі, належала до лехітської (північнослов'янської) групи слов'янських мов (разом з кашубською, ободритською та ін.). Розташована на крайньому заході слов'янського світу, вона була вживана до середини XVIII ст. у Німеччині на лівобережжі Лаби (Ельби) в околицях Люнебурга, Люхова і Сютена.

Рідкісну нагоду проминали дослідники, обходячи увагою схожу на етнонім українців назву полабського плем'я *wkrzanie* “україни, укри”. Чому вона так подібна до ім'я “Україна”?

Першим помітив схожість хоронімів Україна і Ukermark Й.Еглі [Egli, 953]. Цю етимологію згадує і О.Стрижак: назва Україна – “того ж кореня, що й топонім Укермарк – земля полабських укрів”.

Спільність української мови з іншими слов'янськими і не тільки:

З-поміж 82 специфічних рис мови виключно українськими є 34; ексклюзивних українсько-білоруських 4, українсько-російських – **жодної**; аналогій, водночас спільних в українській з іншими мовами: верхньолужицьких і білоруських по 29, нижньолужицьких 27, полабських 19, словенських 18, російських 11. Показово, що решта слов'янських мов (половина: 7 з 14) має з українською по 20-21 спільній риси на півдні і по 22-23 спільні риси на заході, що достатньо унаочнює справжні історичні зв'язки української мови та її справжнє місце в колі слов'янських мов. Де ж тут підстави для існування єдиної “східнослов'янської” групи мов між росіянами та українцями?

Дослідивши історію різних слов'янських мов, вчений-мовознавець Х. Шустер-Шевць так і не знайшов підстав для виділення традиційних історичних “зупинок” після праслов'янської (зокрема, не було ні “празахіднослов'янської”, ні “прапівденнослов'янської”).

Разом з тим, вчений визнав існування трьох діалектних комплексів. Йдеться про такі діалектні комплекси:

ПРОТОСЛОВАЦЬКИЙ (сербо-хорватська і словенська)

ПРАЛЕХІТСЬКИЙ (польсько-поморська та протоболгарська)

СЕРБОЛУЖИЦЬКИЙ, який приєднується у давнині до центральних і південно-східних частин пізньопраслов'янської мови (попередників української, чеської і верхньолужицької).

Дослідники також відзначають роль носіїв милоградської культури у формуванні деревлян і залишки кельтської топонімії від Полісся до Карпат. Історик М. Брайчевський у своїй книзі про походження Русі пише, що деревлянам передувала людність з кельтськими зв'язками.

Причетність кельтів до української мови обстоював О.Шахматов, аналізуючи деякі слов'яно-кельтські словникові пари, він виявляє в словах такі звукові властивості, що могли виникнути лише на кельтському ґрунті і є чужими для слов'янських мов.

Таким чином, жодним з різноманітних способів конкретного наукового аналізу не вдається виявити якусь свою окрему, особливу слов'янськість мов трьох народів “спадкоємців Київської держави” Х-ХІІІ ст. У їхній історії ця держава була лише спільним етапом: “У зв'язку з цим здається невдалою поширена формула: “давньоруська народність – спільний предок трьох народів – російського, українського та білоруського”.

Тому вважаємо більш правильним говорити про те, що Русь становила спільний період (або етап) в історичному розвитку трьох східнослов'янських народів.

Для науковців цього було б досить, щоб закрити питання про “єдину мову Київської Русі” і зайнятися змістовнішими речами. Те, що ці розмови точаться далі, вказує на їхню позанаукову мету. Тим часом ілюзія “давньоруської мови” вже масово розсіяна по тисячах книг, статей, десятках етимологічних словників. Від цього вона не перестає бути замаскованою під науку ідеологією.

Українська мова відображає формування українців як етносу, що склався у VI-XVI ст. внаслідок інтеграції нащадків трьох слов'янських племен – полян, деревлян, сіверців за участю груп степового населення – іраномовного (В. Петров; О. Стрижак) і тюркомовного (О. Прицак) – і був носієм трьох місцевих діалектів історичного продовження праслов'янської мови полянських, деревлянських, сіверянських, що лише згодом дістали назву “українська мова”.

Українці не успадкували мовних особливостей таких слов'янських племен, як радимичі, кривичі, в'ятичі чи новгородські словени: мовним продовженням їхніх діалектів є сучасна білоруська й російська мови.

Натомість, дослідник історії української мови Міхаель Мозер, професор славістики Українського вільного університету в Мюнхені, виділяє такі етапи розвитку української мови:

- 1) Загальнослов'янська доба й протоукраїнські діалекти (600–988 рр.);
- 2) Давньоукраїнська доба, давньоукраїнські діалекти, руська й церковнослов'янська писемні мови середньовічної Русі (988–1349);
- 3) Середньоукраїнська доба, постання й занепад руської літературної мови ранньомодерної доби (1349–1798);
- 4) Новоукраїнська доба та створення й розвиток нової української стандартної мови (від 1798 року).

Цей поділ є традиційним, однак має дуже багато неточностей і недоречностей, враховуючи вплив російської ідеології на розвиток української наукової думки.

Ми можемо лише стверджувати, що після розпаду Київської Русі розпочався окремий шлях розвитку української мови від мов інших народів, які входили до складу імперії. На той час українська літературна мова зберігала мертві зразки старослов'янської (староболгарської) мови, а жива народна мова побутувала в діалектах і мала багато відгалужень: кожне князівство розвивалося окремо і люди на цих територіях використовували у спілкуванні різні мовні засоби залежно від географії, культури, ментальності й навіть від політичних і релігійних ідей. В літературі на той час вважалося ницістю використовувати в художніх творах живу розмовну мову, однак саме в цей період активно розвивається фольклор і творчість відомих українських співців – бандуристів, кобзарів, гусярів, імена яких переважно втрачені. Відомою є постать Марусі Чурай із Полтавщини, чий голос і пісні були свідками й натхненням цілої епохи пізньої Гетьманщини. Натомість, класична література залишалася віддаленою від свого народу через використання штучної для нього мови.

Вперше в літературі використовує народну мову Г. Сковорода, пишучи «Байки харківські». Проте, справжній прорив здійснив І. Котляревський, коли довів «Енеїдою» (1798 р.), що українська мова – це мова окремого народу, значно багатша від штучної, яка «призначена для високої літератури», оскільки «Енеїда» - це справжнісінька енциклопедія народного життя, назв національного побуту, елементів одягу, страв і напоїв, предметів народного вжитку, звичаїв, обрядів тощо, чого ніяк не могла передати

старослов'янська. Саме тому українська літературна мова з'єдналася з мовою народною на основі середньонадніпрянського діалекту південно-східного наріччя.

2. Формування української літературної мови у ХІХ столітті.

Два джерела нар. мови — розмовно-побутове і фольклорно-пісенне — розбудовуються у творчості наступників І. Котляревського — П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, поетів-романтиків, які своєю практикою збирання укр. фольклору, теор. настановами вводили рідну мову в культур, обіг сприяли виробленню норм нової укр. літ. мови (див. Роль письменників у розвитку української літературної мови).

На 20 — 40-і рр. 19 ст. припадають спроби грамат. лексикогр. вивчення укр. мови, зокрема граматики О. Павловського (1818), словник П. Білецького-Носенка (1840), поява в Зх. Україні альм. «Русалка Дністровая» (1837) сприяли кодифікації норм укр. літ. мови. Тоді ж з'явилися граматики української мови в Галичині та Закарпатті (автори — І. Могильницький, І. Левицький, І. Вагилевич, Й. Лозинський, Я. Головацький, М. Лучкай), друкуються також публіцист, твори укр. мовою. Нова укр. літ. мова утвердилася щодо нормування і повноти своїх стиліст.-естет. можливостей у мовній творчості Т. Шевченка.

2-а пол. 19 — поч. 20 ст. характеризуються розвитком різножанрового художнього стилю і, меншою мірою, публіцистичного стилю, наукового стилю. Виробляється культура сцен. мови в укр. театрі (див. Мова театру). В умовах Рос. та Австро-Угор. імперій стилі укр. літ. мови функціонували непропорційно, неприродно. Рос. царат видавав укази про заборону укр. мови: Валуєвський циркуляр 1863, Емський акт 1876, розпорядження 1881, 1892 та наст. років. У півдні України в кін. 19 ст. формувався наук. стиль, вироблялася наук. термінологія. Через роз'єднаність земель, заборону ввозити до підрос. України книжки укр. мовою не було умов для витворення спільних загальноліт. норм, що об'єднували б мовно-літ. практику українців, які жили в різних державах. Моменти послаблення цар. цензури викликали активізацію мовно-літ. життя у Сх. Україні. Після рос. революції 1905 на нетривалий час розширилося функціонування україномовної преси. Багатотемність укр. худож. і публіцист, л-ри, діяльність письменників у галузі худож. перекладу (див. Перекладознавство) сприяли розширенню словника укр. мови, появи нових жанрів, розвитку мовно-стиліст. системи. У цей час відбувається акт. процес нормалізації, кодифікації норм укр. літ. мови. З'являються словники Є. Желехівського та С. Недільського, Б. Грінченка, граматики А. Кримського, В. Сімовича. Точиться полеміка навколо укр. правопису й алфавіту.

За відсутності нац. школи, в умовах цар. політики «обрусіння» важким був шлях вироблення спільного для усіх українців правопису, шлях унормування літ. мови. Гостро стояло питання про шляхи розвитку укр. літ. мови у Сх. Україні (І. Нечуй-Левицький, П. Куліш, М. Драгоманов), а також у Західній, де точилася боротьба між «народовцями» та «москвофілами»

щодо тенденцій розвитку літ. мови (див. Західноукраїнська мовно-літературна практика). «Азбучну війну» висміяв І. Франко, який продовжував ідеї альманах «Русалка Дністровая», обстоював думку про єдину укр. літ. мову, що має розвиватися на східноукраїнській основі, природно вбираючи особливості пд.-зх. наріччя. Мовна практика в Східній і Західній Україні відбивала різні літературно-писемні традиції; східний і західний з характерними регіоналізмами варіанти літ. мови спиралися на різні діал. основи. Історія української літературної мови безпосередньо пов'язана з історією укр. правопису, в якому залежно від тенденцій переважали фонетичні або історико-етимологічні принципи, а також з розвитком граматичної та лексикографічної думки в Україні, тобто з виданням граматик і різного типу словників, що кодифікують загальнолітературні норми.

3. Українська мова в період бездержавності: історія лінгвоциду.

Лінгвоцид (також: мововбивство) – свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Лінгвоцид спрямовується в першу чергу проти писемної форми мовлення. Кінцева мета лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу, а етноцид — ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу.

Лінгвоцид є передумовою масової денационалізації та манкуртизації: без нього неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього, своєю чергою, не може відбутись асиміляція – поглинання одного народу іншим. Ось чому поневолювачі ніколи не забували про необхідність нищення мови поневолених народів.

Лінгвоцид мав і має місце фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівного і поневолених народів. Форми лінгвоциду можуть бути жорстокими чи поміркованими, відвертими чи закамурфльованими, однак це не змінює ні суті, ні кінцевої мети лінгвоциду.

Хронологія заборон української мови XVII століття

1627 – наказ царя Михайла з подання Московського патріарха Філарета спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія» Кирила Ставровецького.

1696 – ухвала польського сейму про запровадження польської мови в судах і установах Правобережної України.

1690 – засудження й анафема Собору РПЦ на «Кієвскія Новыя Книги» П. Могили, К. Ставровецького, С. Полоцького, Л. Барановича, А. Радзивиловського та інших.

XVIII століття

1720 – указ царя Московії Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення українських текстів з церковних книг.

1729 – наказ Петра II переписати з української мови на російську всі

державні постанови і розпорядження.

1731 – вимога цариці Анни Іванівни вилучити книги старого українського друку, а «науки вводять на собственном российском языке». У таємній інструкції правителєві України князю О. Шаховському.

1734 наказала всіляко перешкоджати українцям одружуватися з поляками та білорусами, «а побуждать их и искусным образом приводит в свойство с великоросами».

1763 – указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1769 – заборона Синоду РПЦ друкувати та використовувати український буквар.

1775 – зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

1789 – розпорядження Едукаційної комісії польського сейму про закриття всіх українських шкіл.

XIX століття

1817 – запровадження польської мови в усіх народних школах Західної України.

1832 – реорганізація освіти на Правобережній Україні на загальноімперських засадах із переведенням на російську мову навчання.

1847 – розгром Кирило-Мефодієвського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Шевченка, Куліша, Костомарова та інших.

1859 – міністерством віросповідань та наук Австро-Угорщини в Східній Галичині та Буковині здійснено спробу замінити українську кириличну азбуку латинською.

1862 – закриття безоплатних недільних українських шкіл для дорослих в підросійській Україні.

1863 – Валуєвський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури: «ніякої окремої мовою. Малоросійської мови не було і бути не може».

1864 – прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитись лише російською.

1869 – запровадження польської мови в якості офіційної мови освіти й адміністрації Східної Галичини.

1870 – роз'яснення міністра освіти Росії Д.Толстого про те, що «кінцевою метою освіти всіх іногородців незаперечно повинно бути обрусіння».

1876 – Емський указ Олександра II про заборону друкування та ввозу з-за кордону будь-якої україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень. Вперше оприлюднено у книжці Савченко Ф., «Заборона українства», 1876 року.

1881 – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1884 – заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях.

1888 – указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами.

1892 – заборона перекладати книжки з російської мови на українську.

1895 – заборона Головного управління в справах друку видавати українські книжки для дітей.

XX століття

1908 – через чотири роки після визнання Російською академією наук української мови мовою(!) Сенат оголошує україномовну культурну й освітню діяльність шкідливою для імперії.

1910 – закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читання лекцій українською мовою, заборона створення будь-яких неросійських клубів.

1911 – постанова VII дворянського з'їзду в Москві про виключно російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у школах Росії.

1914 – заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси.

1914, 1916 – кампанії русифікації на Західній Україні; заборона українського слова, освіти, церкви.

1919 – більшість білогвардійських газет на півдні Росії «заборонило існування» України.

1922 – проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У «теорії» боротьби в Україні двох культур – міської (російської) та селянської (української), в якій перемогти повинна перша.

1924 – закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних полякам українських землях.

1924 – закон Румунського королівства про зобов'язання всіх «румун», котрі «загубили материнську мову», давати освіту дітям лише в румунських школах.

1925 – остаточне закриття українського «таємного» університету у Львові.

1926 – лист Сталіна «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» з санкцією на боротьбу проти «національного ухилу», початок переслідування діячів «українізації».

1933 – телеграма Сталіна про припинення «українізації».

1933 – скасування в Румунії міністерського розпорядження від 31 грудня.

1929 р., котрим дозволялися кілька годин української мови на тиждень у школах з більшістю учнів-українців.

1934 – спеціальне розпорядження міністерства виховання Румунії про звільнення з роботи "за вороже ставлення до держави і румунського народу" всіх українських вчителів, які вимагали повернення до школи української

мови.

1938 – постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей», відповідна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У.

1947 – операція «Вісла»; розселення частини українців з етнічних українських земель «урозсип» між поляками у Західній Польщі для прискорення їхньої колонізації.

1958 – закріплення у ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту положення про вільний вибір мови навчання; вивчення усіх мов, крім російської, за бажанням батьків учнів.

1960–1980 – масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії.

1970 – наказ про захист дисертацій тільки російською мовою.

1972 – заборона партійними органами відзначати ювілей музею І.Котляревського в Полтаві.

1973 – заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського «Енеїда».

1974 – постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де вперше проголошується створення «нової історичної спільноти – радянського народу», офіційний курс на денаціоналізацію.

1978 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладення російської мови в союзних республіках» («Брежнєвський циркуляр»).

1983 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» («Андроповський указ»), яким зокрема введено виплату 16% надбавки до платні вчителям російської мови й літератури; директива колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення зросійщення.

1984 – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи».

1984 – початок в УРСР виплат підвищеної на 15% зарплатні вчителям російської мови порівняно з вчителями мови української.

1984 – наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову.

1989 – постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної».

1990 – прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР, де російській мові надавався статус офіційної.

1993-1995 - посилення антиукраїнського терору в освіті, культурі, засобах інформації. Вбито кілька десятків активістів національних українських партій та організацій у різних містах України, зокрема голову секретаріату Руху Михайла Бойчишина, спалено хату-музей Тараса

Шевченка. Жодного злочинця по цих справах не було засуджено і навіть не заарештовано.

1994 - намагання надати російській мові статус офіційної в незалежній, вільній, суверенній, самостійній Україні. Заява Президента України Л. Кучми про його намір внести поправки до чинного законодавства з метою надання російській мові статусу державної. Як наслідок: призупинення відновлення українських шкіл, переведення частини українських класів та шкіл на російську мову навчання.

1995 - міністерство національностей України розробило напівтаємний «Проект державної програми... розвитку російської культури в Україні до 2000 року», в якій одна з «національних меншин» отримувала більші права, ніж українці.

1995 - у Харкові керована С. Кушнарьовим місцева влада відкрила пам'ятник україножеру маршалові Г. Жукову, який у кінці війни підписав наказ про виселення з України всіх українців. Почато видання паспортів, написаних українською та російською мовами.

1998-2001 - у зв'язку з інформаційною революцією 90-х років російщення України відбувається ще інтенсивнішими методами, ніж за часів Валуєвщини. Інформаційний простір України майже повністю зросійщений. Неукраїнська, а часом антиукраїнська політика урядів України призвела до того, що державну мову з української преси витіснила мова сусідньої країни, і співвідношення між україномовною та російськомовною пресою складає 1:10.

4. Розвиток української мови в умовах незалежності України.

Державна мова є таким самим символом держави, як прапор, герб і гімн. Відповідно до статті 65 Конституції України повага до державних символів є обов'язковою для всіх громадян. Отже, неповага до державної мови мусить мати такі самі наслідки, що й нехтування державними символами. Адже, як писав Олесь Гончар, «коли кажемо про незалежність України, то це найперше мова, мова! Без неї незалежність – пусті слова».

2019 року було ухвалено Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Перехідні положення закону передбачали поступове запровадження його норм. Наприклад, перехід на українську у сфері обслуговування відбувся 16 січня цього року. Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень постійно інформує суспільство про те, яких титанічних зусиль вимагає впровадження в Україні української мови як державної, який супротив чинить цьому орієнтований на Росію політикум та медіабізнес та яким непростим виявляється шлях виконання цього закону. Скажімо, за його інформацією, на 15 червня цього року дві третини телесеріалів на українських телеканалах усе ще демонструють російською. Чи не скрізь постійно зривають виконання принципового для України закону про функціонування української мови.

В розвитку української писемності теж дещо змінилося: ми повернули собі нашу літеру *Г* й інші традиції, засвідчені в редакції українського

правопису 2019 року. Отож хоч Україна вже 31 рік тому стала незалежною державою і, здавалося б, немає жодних перешкод для розвитку української мови на її теренах, але й далі впровадження її як державної вимагає титанічних зусиль. «У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки імперії – ще й досі для багатьох – ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм», – сказала знана поетеса Ліна Костенко.

Нинішня проблема захисту української мови в Україні як від своїх манкуртів, так і від москальських загарбників залежить від усвідомлення всіма громадянами суті національних цінностей і наповнення ними сенсу свого життя. Необхідно, щоб у всіх українських вищих і середніх навчальних закладах студенти здобували освіту державною мовою. Неможливо бути наполовину вільним, а наполовину рабом.

У Європейській мовній хартії чітко написано, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не має шкодити державним мовам і нівелювати потребу вивчати їх. Треба підвищувати рівень мовної національної свідомості українського народу. Носіями зразкової української мови мусять стати державні діячі, урядовці всіх рангів та їхні дружини, якщо вони спілкуються з людьми поза своєю домівкою, виступають перед аудиторією безпосередньо чи у ЗМІ. Зрештою, мабуть, ліпше припинити агітувати за українську мову чи доводити, що вона – це важливо, а запровадити в суспільстві своєрідний соціальний ліфт: не знаєш мови – не здобудеш освіти, не отримаєш роботи. Тоді в нас одразу все налагодиться.

Українська лінгвістична наука на сьогодні активно розвивається в різних галузях з особливим акцентом на відродження української етнолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Сучасна граматична наука спрямована на відродження споконвічних традицій граматики української мови, незважаючи на постійне насадження зросійщеної лінгвістичної наукової думки в минулому столітті.

Після 24 лютого 2022 року остаточно змінено вектор розвитку української мови як мови європейської держави, що відображено як в науковій думці, так і в засобах масової інформації, сферах освіти й культури.